

ՄԻՐԱՆՈՒՇ ՑԱՀՐԱԳՅԱՆ

ՆԱՊՈԼԵՈՆՅԱՆ ՄԵԾ ԿՆԻՔԸ. ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ԽՈՐՀՐԳԱՆԻՇՆԵՐԸ (ԸՍՏ ՄԱՏԵՆԱԳԱՐԱՆՈՒՄ ՊԱՀՎՈՂ ԲՆՅՈՒՆԱԿԻ)

Քանալի բառեր՝ Նապոլեոն Բոնապարտ, հրովարտակ, զինանշան, կնքադրոշմ, զմուռս, հերալդիկա, խորհրդանիշ, ռեգալիա:

Մեսրոպ Մաշտոցի անվան Մատենադարանի Արխիվային փաստաթղթերի պահպանման և գիտական մշակման բաժինը 1947 թվականին համալրվել է համաշխարհային պատմության խոշորագույն դեմքերից մեկի՝ Ֆրանսիայի ամենագոր կայսր և մեծագույն ռազմագետ Նապոլեոն I Բոնապարտի՝ Պատվո Լեգիոնի ասպետ Պիեռ Շամբոյին տված մի ձեռագիր հրովարտակով, որին կցված է զմուռսից կնիք Նապոլեոնի կայսերական զինանշանով (տե՛ս ներդիր, նկ. Դ հրովարտակը)¹:

Փաստաթուղթն ուղեկցող կնիքի ռաունդասիբյունը թույլ է տալիս ոչ միայն հաստատել նրա իսկութունը (առաջնային նպատակ), բացահայտել հեղինակին, այլև կնքադրոշմի խորհրդանշանային պատկերների ավանդական և նոր համադրումները, վերարտադրությունները դիտարկել նապոլեոնյան ժամանակների մշակույթի ձևավորման համակարգում (տե՛ս ներդիր, նկ. Զ կնիքի դիմերեսը, նկ. Զ դարձերեսը)²:

¹ Փաստաթղթում ասվում է, որ սույն հրովարտակով Ֆրանսիայի կայսր Նապոլեոն I Բոնապարտի կողմից Պյուր-դը-Դոմ նահանգի Շամպլիե վայրում 1761 թվականի հունվարի 4-ին ծնված պաշտոնաթող հրամանատար Պատվո Լեգեոնի սպա Պիեռ Շամբոյին տրվում է Պատվո Լեգիոնի Ասպետի կոչում և երկու եկամտաբեր կալվածք՝ ժառանգական իրավունքով, որոնց որդի, անդրանկության կարգով՝ առանց փոխանցման, վաճառման կամ գրավ դնելու իրավունքի: Ազգատոհմի սպառնալից դեպքում կալվածքները վերադարձվում են արժույթին: Ֆրանսերեն բնագրի հայերեն վերապատումը տրվել է ըստ՝ *Մատենադարան, Կաթողիկոսական դիվան, Հրովարտակներ ռուսական ցարերի և ֆրանսիական Նապոլեոն I-ին կայսրի, 1768-1907*, վավ. 4:

² Ստորև ներկայացնում ենք հրովարտակի ձեռքբերման պատմությունը.

«Հայկական ՍՍԻ Մինիստրների Սովետին կից

Պետական Ձեռագրագրական (Մատենադարան) դիրեկցիային՝

Տեղ-Գասպարյան Գոհարիկ Վաղարշակյանից

Մոսկվայում այցելելով Ձեր կազմակերպած ձեռագրական Կուլտուրայի հնագույն ցուցահանդեսը, ես չեմ կարող իմ հիացամունքը չհայտնել նախ որպես մեկն այն ժողովրդի ներկայացուցիչներից, որի՝ հազարամյակներ տևող պատմությունը ցուցադրել եմ դուր այստեղ՝ Մոսկվայում, այդպիսի հմտությամբ, ապա՝ որպես սովետական ֆաղափացի, որին ուրախացնում է Ձեր ձեռնարկությունը:

Ի նշան խորին շնորհակալության ու երախտիքի, ես Մատենադարանին եմ նվիրում Նապոլեոնի մի հրաման-փաստաթուղթը՝ գրված մագաղաթի վրա և վավերացրած իր իսկ ստորագրությամբ ու կնիքով:

Բացի այդ՝ քննախոսության առարկա զինանշանային դրոշմվածքը, լինելով կայսեր իշխանությունը պատկերագրորեն ներկայացնող հատուկ խորհրդանշան, իմաստակիր հիմքերի կապակցվածությամբ արտացոլում է ինչպես նրա ստեղծած կայսրության գաղափարը, այնպես էլ պատկերացում է տալիս կայսեր անձի մասին:

Ուսումնասիրելով զինանշանների և կնիքների առաջացման պատմական հիմքերն ու նախաձևերը արևմտաեվրոպական երկրներում, այդ թվում և Ֆրանսիայում՝ հանդիպում ենք փոփոխությունների երկար շղթայի, որը շուրջ երկու դար ցնցել է արևմտյան հասարակությունը: Զինանշանների ձևավորմանը նախորդել է դեռևս տոհմատիրական շրջանում ընդհանուր կանոնակարգումից գուրկ անհատական և կոլեկտիվ նշանակության տարաբնույթ սիմվոլների և դեկորատիվ պատկերների կիրառությունը, որոնք տեղ էին գտնում մետաղադրամների, կնիքների, գրահների և այլ կրիչների վրա: Արդեն մինչավատատիրական ու ավատատիրական դարաշրջաններում այդ պատկերներից շատերը, զարգացման որոշակի ճանապարհ անցնելով և ժառանգաբար փոխանցվելով, վերածվել են տվյալ ազնվական տոհմի, ընտանիքի, անձի զինանշանի:

Հետագայում ներկայացուցչականության և տարբերակման կարևոր գործառույթներ իրականացնող այս նշանների կատարելագործումը պայմանավորվում է անհատի սոցիալական և իրավական կարգավիճակի փոփոխությամբ:

Արևմտյան Եվրոպայում զինանշանները զարգացման նոր փուլ են անցնում XI-XIII դարերում: Հիշյալ ժամանակաշրջանի ընդարձակ միջավայրում լայն տարածում են ստանում ռազմական խաղերը և մրցաշարերը, որոնց ասպետները ներկայանում են ամբողջովին զրահապատ, որի հետևանքով նրանց տարբերելը աստիճանաբար դառնում է անհնարին³: Ասպետին տարբերակելու անհրաժեշտությունն էլ պայմանավորում է յուրաքանչյուրի վահանի վրա ոչ նույնական պատկերանշանների ի հայտ գալը:

XVIII դարի ընթացքում զինանշաններ էին ձեռք բերում նրանք, ովքեր ձգտում էին հավասարվել ռազմական վերնախավին կամ, առնվազն, նրանից մասնակի անկախության հասնել:

Արդեն նապոլեոնյան ժամանակներում կնքագրոշմում ամփոփված իշխանության խորհրդանիշերը ընդգծում են նրանց ուժի և կարևորության կայսեր խոր ըմբռնումը, ինչպես նաև խթանում նոր կայսրության օրինականացումը:

Սովետական պետական հիմնարկը միակ ապահով և արժանի վայրն է, որտեղ կարող է և պետք է հավաքվեն պատմական կուլտուրական բոլոր փաստաթղթերն ու ձեռագրերը: Հարգանքներով՝

Տեր-Պասպարյան Գոհարիկ

1947թ. 24 դեկտեմբերի, Մոսկվա»: Նույն տեղում, վավ.4ա:

³ В. Антонов, *Гербы в духовно-общественной жизни датчан XII-XVII веков*, Москва, 2009, с. 27.

Նկատենք նաև, որ զինանշանի կազմությունը, պատկերագրությունը և խորհրդաբանությունը թույլ են տալիս հորինվածքի ծագման և զարգացման ամբողջության մեջ նկատել իմաստաբանական կապեր առկա սիմվոլների, պատմական և քաղաքական իրադարձությունների միջև⁴:

Նապոլեոնյան զինանշանի վրա, որ մշակել են Դոմինիկ Վիվան Դրենոնը (*Dominique Vivant Denon*), Մարտեն-Գիյոմ Բիեննեն (*Martin-Guillaume Biennais*), Պիեռ-Ֆրանսուա-Լեոնար Ֆոնտենը (*Pierre-François-Léonard Fontaine*) և ուրիշներ, օգտագործված են եգիպտոսից ու Հունաստանից, բայց և հասկապես Հին Հռոմից և Սրբազան հռոմեական կայսրության ինքնակալ Կառլոս Մեծից (Շարլեման, 800-814) փոխառած իշխանական խորհրդանիշեր, որոնք տեսողական ու աշխարհայացքային առումով Նապոլեոնի դարաշրջանը համարում են այդ մեծ քաղաքակրթությունների շղթայի մի օղակ⁵:

Ուշագրավ է արդեն այն, որ Ֆրանսիայում միմյանց հաջորդող արքայատոհմերից հետո, թագավորելու եկած Բոնապարտները, նախորդների նման կրելու էր ոչ թե թագավորական, այլ կայսերական տիտղոս, ինչպես Կառլոս Մեծը՝ 800 թվականին թագադրվելուց հետո: Այս կերպ Նապոլեոնը բացարձակորեն ընդգծում է, որ ինքը ընդունում է ոչ թե Ֆրանսիական նախկին թագավորների, այլ Կառլոս Մեծի ժառանգությունը: Բոնապարտը սկսում է նոր իշխանության կազմակերպումը, այսինքն՝ իր ինքնակալության ձևավորումը: Սակայն այս ամենին զուգահեռ նոր խնդիրներ են առաջ գալիս. ինչի հետ պետք է կապվեր «կայսր» հասկացությունը: Արդյունքում փոխվում են ոչ միայն բառերը, այլև տիտղոսները և իշխանական խորհրդանիշերը⁶:

1804 թվականի հուլիսի 10-ին Նապոլեոնը հաստատում է պետական կնիքի նախագիծը, որի մի կողմում կայսեր պատկերն էր՝ բազմաձև գահին, հանդերձապաճույճ, զարդարված կայսերական ռեզալիաներով (թագ, գայիսոն...) (տե՛ս ներդիր, նկ. 2), իսկ հակառակ կողմում՝ պետական զինանշանը ձևատեսղծող արծվի պատկերն էր՝ կապակցված «Պատվո Լեգիոնի» շքանշանի հետ (տե՛ս ներդիր, նկ. 3)⁷:

⁴ Ներկայացվող զմուտսից դրոշմվածքը (կշիռը՝ 106 գ, տրամագիծը՝ 124մմ) ըստ կցման եղանակի պատկանում է կախովի կնիքների շարքին: Կնիքը լավ վիճակում է, սակայն ստորին ձախ և վերին աջ հատվածներում կան զմուտսի փոփոխ կորուստներ, իսկ դրա ամբողջ երկայնքով ձգվում է ուղղահայաց նախ (120մմ): Փաստաթղթի ստորին մասում տեխստից անմիջապես հետո, ձախ անկյունում ամրացված է երկգույն (սպիտակ ու երկնագույն) ժապավեն, որին միակցված է կլոր կնիքը: Վերջինս բնորոշվում է նաև կախովի կնիքներին հատուկ երկնոլմանի պատկերազրույթամբ, որը ստացվել է հատուկ ձուլամայրի (մատրիցա) շնորհիվ: Ուշագրավ է նաև զմուտսի կարմիր գույնը, որով կնիքն է փաստաթուղթը: Արևմտյան եվրոպայում կնիքի հումքը ընտրվում էր ըստ տիրոջ սոցիալական դիրքի և փաստաթղթի կարևորության: Կարմիրով կնիքելու իրավունքն առավելապես վերապահված էր բարձրաստիճան իշխանավորներին:

⁵ Susan P. Conner, *The Age of Napoleon*, London, 2004, p. 49.

⁶ Տե՛ս Ե.Վ. Տարլե, *Նապոլեոն*, թարգմանությունը Հ. Հարությունյանի, Երևան, 1941, էջ 170:

⁷ Club français de la médaille, n° 20-21, 2e semestre 1968, pp. 18-21.

Հերալդիկ պատկերագրության հիմնաձև-սխեման կազմող ֆիգուրները դասավորված են ըստ կարևորության և առաջնահերթության: Այդ բաղադրիչների կարևորագույն առանցքը հերալդիկ վահանն է՝ ուղղանկյան տեսքով, կենտրոնական հատվածի ստորին մասում փոքրիկ սրեցմամբ և ներքևի անկյունների կլորացմամբ պայմանական փակ տարածությունը՝ երկիրը, հողը՝ նախատեսված արարելու համար, և որտեղ կենտրոնական բաղկացուցիչը երկնագույն հենքի վրա ոսկեգույնով ներկայացված հաղթական արծիվն է, իսկ մնացած բաղադրիչները պատկերագրական կերպավորում են ստացել արծվի հանդեպ ունեցած դիրքին համեմատ, ինչն ընդգծում է վերջինիս առանձնահատուկ կարգավիճակը: Արծվի պատկերը տարբեր համադրություններով ներկայացնելու նպատակը տվյալ թռչունի սրբազան բնույթը, մոգական ազդեցությունն ուժեղացնելն է, ավելի կատարյալ և հզոր ներկայացնելը⁸: Հաղթական այս թռչունը, որ համարվում էր աստվածների և ռազմական հաղթանակի խորհրդանիշ, ինչը տարբեր մշակույթների խաչաձևման արդյունք է ընտրվել է արտահայտելու պատմական «հավերժական» ճշմարտություններ: Այստեղ դրսևորվում է սիմվոլի ներքին կայունությունը և փոխանցելիությունը, ինչը պայմանավորել է նրա հավերժական բնույթն ու դարձրել սերունդների մշակութային հիշողության տարր:

Այսպիսով, 1804 թվականի հուլիսի 10-ի հրամանագրով Նապոլեոնը կայսերական զինանշանի վրա հաստատում է թևերի լայնակի բացվածությամբ արծվի պատկերը, որը մագիլներում պահում է նույն գույնի կայծակ (տե՛ս ներդիր, նկ. 4): Իր ամբողջ վեհությունը պատկերված նապոլեոնյան արծիվը խիստ տարբերվում է ավանդական այս թռչունի իրեն ժամանակակից հերալդիկ պատկերագրությունից, որը հիշեցնում է Կարոլինգյան դինաստիայի սիմվոլիկան:

Ոչ մի այլ խորհրդանշան չի ունեցել այնպիսի լայն տարածում և տևական կիրառություն, որքան Ֆրանսիական շուշանը (ֆր. *fleur de lys*): Ամեն անգամ նորովի ներկայանալով այն անցել է հեղափոխությունների և հանրապետությունների միջով: XII դարասկզբից մինչ XIV դարի վերջը ոսկեգույն շուշանները առատորեն շաղ են տրված կապույտ «դաշտում» (հին ֆրանսիական զինանշան)⁹: Անգլիայի և Ֆրանսիայի միջև հարյուրամյա պատերազմի ընթացքում շուշանների թիվը ֆրանսիական վահանի վրա կտրուկ նվազում է՝ հասնելով երեքի: Այս օրինակին անմիջապես հետևում է Անգլիան՝ իր զինանշանի վրա ևս պատկերելով երեք շուշան: Ֆրանսիայի միապետերը *fleur de lys*-ը որպես իրենց անձնական խորհրդանիշ օգտագործում են այն ժամանակներից, երբ ֆրանկների մերովինգյան թագավոր և Ֆրիզերիկի որդի Քլոդվիգ առաջինը

⁸ Н. Л. Шаманина, *Архетипические образы птиц в геральдике и мифотворчестве*, СПб, 2012, с.3.

⁹ С. Слейтер, *Геральдика: Иллюстрированная энциклопедия*, Москва, 2005, с.197.

(486-511) 496 թ. մկրտվեց ու քրիստոնեություն ընդունեց, որից հետո հրեշտակը նրան ոսկե շուշան տվեց՝ ի նշան մաքրության: Լեզենդի մեկ այլ տարբերակում ասվում է, որ Քլոդվիգը՝ որպես իր անձի խորհրդանշան, շուշան է վերցնում, երբ ջրային շուշանները Հոենոս գետում հուշում են, թե որտեղով կարելի է ապահով անցնել այն, և դա նրան հաղթանակ է բերում: Այս ժամանակներից սկսած, երեք շուշանները ընկալվում են իբրև սուրբ երրորդության խորհուրդ, որը հովանավորում և պաշտպանում է ֆրանսիական թագավորությունը: Ուշագրավ է, սակայն, որ աղբյուրագիտական հարուստ նյութը հիմք չի հանդիսացել, որպեսզի հերալդիկ շուշանը բավարար ուշադրության արժանանա: Այդուհանդերձ, անժխտելի է, որ գործ ունենք քաղաքական, գեղարվեստական, սիմվոլիկ և էմբլեմատիկ նշանակության պատմական ճշգրիտ աղբյուրի հետ, որին սակավ անդրադարձը պայմանավորված է թերևս նրանով, որ վերջինիս ուսումնասիրությունը, հատկապես ֆրանսիական հանրապետության հաստատումից հետո, կարող էր գաղափարախոսական տարածայնություններ և հասարակության պառակտում հրահրել:

XII-XIX դարերում հերալդիկ շուշանը հանդիպում է ամենուր՝ առարկաների, արվեստի գործերի և հուշարձանների վրա: Հերալդիկ այս խորհրդանիշի պատկերագրական հիմքերը դիտարկելիս պարզ է դառնում, որ այն իրական շուշան չէ, սակայն դժվար է պարզել, թե որ ծաղկից է (հիրիկ, լոտոս, օրոճ) այն փոխառնված: Ավելի կարևորը թերևս այն է, որ գործ ունենք ոճավորված ֆիգուրի, անպայման ծաղկի կամ բուսական մոտիվի հետ և որ այս ծաղկի պատկերը որպես դեկորատիվ թեմա կամ էմբլեմատիկ տարր օգտագործվել է տարբեր հասարակություններում (տե՛ս ներդիր, նկ. 5): Այն հանդիպում է Միջագետքի գլանաձև կնիքներում, պարսկական դրամներում, հնդկական հագուստներում և ճապոնական զինանշաններում: Իսկ արդեն ծաղկի սիմվոլիկ նշանակությունը փոփոխվում է մշակութային տարբեր համակարգերում: Երբեմն այն մաքրության և անաղարտության խորհրդանիշ է, երբեմն՝ պողաբերության, երբեմն էլ՝ բարձրագույն իշխանության: Մինչդեռ նապոլեոնյան Ֆրանսիայում պատմական շուշանը մնում է ստվերում:

Հերալդիկ ծաղիկը փոխարինվում է ոսկեզօծ մեղուներով (իրականում ոսկուց ձուլված ծղրիղներ), որ աղբյուրներ ունեն Բելգիայի Տուրնե քաղաքում ֆրանկների մերովինգյան արքայատոհմի հիմնադիր Քիլգերիկ առաջինի (457-481) գերեզմանում 1653 թ. հայտնաբերված 300 ոսկե մեղունների հետ¹⁰: Ենթադրվում էր, որ այս խորհրդանշանը, որ ֆրանսիական շուշանից հին է, ուղղակիորեն առնչվում է Մերովինգյան թագավորներին կարող էր նապոլեոնյան կայսրությանը հասարակական ճանաչում, վստահություն և աջակցություն բերել¹¹ (տե՛ս ներդիր, նկ. 6):

¹⁰ <http://www.napoleon.org/>

¹¹ J. Christopher Herold, *The Age of Napoleon*, Boston, 1987, p.163.

Սկզբունքային նշանակություն ունի նաև այն, որ պատկերը վերակերտում է ոչ թե բուն միջատին, այլ նրա ընկալման որոշ առանձնահատկություններ, մասնավորապես՝ անմահության և վերածննդի խորհուրդը՝ դառնալով ոչ թե իրականության համարժեքը, այլ մշակութային և գաղափարական իմաստավորման արդյունք: Նապոլեոնն, ընդունելով մեղուն որպես հնագույն ժամանակներից եկող խորհրդանիշ, որ միավորում է նոր արքայատոհմի և ֆրանսիական պետության հնագույն արմատները, այն դարձնում է իր իշխանության հիմնական խորհրդանիշերից մեկը:

Նոր խորհրդանիշերի ձևավորումը մեծապես պայմանավորված էր քաղաքական որոշումներով: Բոնապարտին կայսր հռչակելը փոխում է ազնվականության և ասպետական տիտղոսների մասին ընդունված պատկերացումները և, կարծես, ֆրանսիացիներին վերադարձնում վաղուց մոռացության մատնված տիտղոսներն ու շքանշանները: Այսպես, 1802 թվականի մայիսի 19-ին Նապոլեոն Բոնապարտը սահմանում է նոր «Պատվո Լեգեոնի» շքանշանը (տե՛ս ներդիր, նկ. 7)¹²:

Կնքադրոշմի դարձերեսը զարդարող շքանշանի պատկերագրությունը ներկայացված է շղթայով կազմված իրար ագուցված 16 մեդալիոնի և 16 արծվի պատկերներից: Շղթան երկու կողմից երիզվում է մեղուններից և աստղերից բաղկացած ավելի բարակ շղթայով: Իսկ կենտրոնում հաղթանակի դափնեպսակի մեջ առնված մեդալիոնում, տեսնում ենք նապոլեոնյան N տառը: Ավելի ցած երևում է կայսերական խաչակիր թագը, որը կապող օղակ է N մոնոգրամի և հնգաթև աստղի միջև: Աստղն իր մեջ ամփոփում է կայսեր կիսադեմը՝ գոտևորված «ՖՐԱՆՍԻԱՅԻՆԵՐԻ ԿԱՅՐ ՆԱՊՈԼԵՈՆ» (NAPOLÉON-EMPEREUR DES FRANÇAIS) գրությունը, իսկ դարձերեսին՝ կայսերական արծիվն է՝ «ՊԱՏՎ ԵՎ ՀԱՅՐԵՆԻՔ» (HONNEUR ET PATRIE) կարգախոսով: Այս ամենը ամփոփված է կաղնու և դափնու կանաչ ճյուղերից հյուսված պսակի մեջ:

Շքանշանով պարգևատրվում էին տարբեր ոլորտներում մեծ ավանդ ունեցող անձինք՝ թե՛ զինվորական, թե՛ քաղաքացիական, հայրենիքի համար նվիրյալ ծառայություն կատարելու համար¹³:

Այսօր դժվար է հստակ ասել իրականում Պատվո Լեգեոնը կազմակերպություն էր, թե բացառապես պարգև: Մի բան, սակայն, հստակ է շքանշանի կանոնադրության մեջ խոսվում էր հայրենիքին ծառայելու պարտքի, ազատության, հավասարության և եղբայրության գաղափարները պաշտպանելու մասին: Բացի այդ, «Պատվո Լեգեոնի» շքանշանն իր տեսակի մեջ դառնում է առաջին սիմվոլը, որ կոչված էր համապատասխանելու նոր հասարակություն կառուցելու գաղափարախոսությանը՝ վերացնելով ազգային և սոցիալական սահմանափակումներն ու խտրականությունները:

¹² <http://goodcoins.narod.ru/>

¹³ M. Greenblatt, *Napoleon Bonaparte and Imperial France*, New York, 2002, p.27.

Ինչպես հերալդիկ խորհրդանշանների զգալի մասը, սաղավարտը ևս զինանշանային պատկերագրություն են ներմուծել ֆրանսիացիները, որոնք ոչ միայն գծագրել, այլև սահմանել են որոշակի կարգավիճակ հատկանշող սաղավարտի պատկերման տեղն ու դիրքը: Քննության առարկա կնիքի դարձերեսի վերնամասում ներկայացված է սաղավարտի պատկեր (տե՛ս ներդիր, նկ. 8):

Հատկանշական է, որ Արդարադատության ձեռքը և կայսերական Գայիսոնը ևս փոխառված են Կառլոս Մեծի սիմվոլիկայից: Այստեղ ևս նուրբ առնչություններ և տարբերություններ կան: Հիշյալ երկու խորհրդանիշերը զինանշանային կնքագրողի վրա դրվագված են խաչաձևված: Աշխարհի խորհրդանշական առանցքը ներկայացնող գայիսոնը, որ նաև բարձրագույն իշխանության տիեզերական նշան է, գրեթե նույնն է, ինչ Կառլոս Մեծի ժամանակ, միայն վերին ծայրում պսակվում է կայսեր արձանիկով: Ավելին, հին հռոմեական ավանդություններում աշխարհի առանցքը, տիեզերքի կենտրոնը ոչ միայն գայիսոնն է, այլ հենց կայսրը, որի ցանկացած շարժում անմիջապես էական ազդեցություն է թողնում շրջակա միջավայրի վրա: Կայսրն աշխարհի հենքն է, որը պահում է հավասարակշռությունը, և չնչին անճշտությունը կարող է խաթարել այն:

Եզակի է նաև ձախ ձեռքի ափի տեսքով Արդարադատության պատկերը: Այն փղոսկրից պատրաստված գավազանի մի տեսակ է, որը ներկայանում է օրհնության ժեստով: Նապոլեոնի թագադրման արարողակարգի համար Մարտեն Գիյոմին հանձնարարվել էր մինչև բազկի «թավշյա» հատվածը երկու անգամ երկարացնել Արդարադատության ձեռքը (տե՛ս ներդիր, նկ. 9):

Ի լրումն այլ խորհրդանիշերի, ուշագրավ է նաև թագից անմիջապես ցած արձակվող կայսերական կարմիր թավշյա պատմուճանը՝ նկարագարողված մեղուներով, եզրերում ոսկե ծոպերով: Որոշ կիրառություններում մեղվի մերովիինգյան ձևի և չափսի բնօրինակն ընդունելի էր, բայց ոչ կայսերական պատմուճանի համար: Ժամանակի լավագույն մանրանկարիչներից Ժան Բատիստ Իսաբեին (*Jean-Baptiste Isabey*) հանձնարարվում է նախագծել կայսեր պատմուճանը: Ըստ նկարչի՝ մերովիինգյան մեղուն չափերով խիստ փոքր էր, այնպես որ նույնիսկ ոսկեզօծ թելով կարմիր թավշի վրա պատկերելու դեպքում ցանկալի տեսք չէր ունենա: Իսաբեն մշակում է մեղվի նոր տարբերակ՝ նկատելիորեն մեծ և թևերի մասնակի բացվածությամբ¹⁴: Հետագայում մեղվի այս տարբերակը տեղ է գտնում նապոլեոնյան զինանշանի վրա, որի պատկերանշանային սանդուղքը եզրափակում է կայսերական թագը. այն վեր է իր կրողից, միաժամանակ նրան բարձրացնում է ամենքից՝ մարմնավորելով բոլորի հանդեպ գերազանցության գաղափարը (տե՛ս ներդիր, նկ. 10):

¹⁴ *Symbols of Power: Napoleon and the Art of the Empire Style, 1800-1815*, New York, 2007, pp.17-21.

Այն անտիկ կերպավորմամբ դրոշմված է կնիքի վերնամասում բաղկացած ութ կիսակամարներից, որոնք միմյանց հաջորդելով, վերևում պսակվում են աշխարհի խորհրդանիշ ոսկե գլոբուսով, որն իր վրա է կրում խաչը: Այն իր հերթին ոսկե և մետաղական հիմքով է՝ գուրկ թանկարժեք քարերից: Հետաքրքրական է, որ գունդը (որպես երկրագնդի խորհրդանիշ), իբրև աշխարհի սիմվոլ, կիրառություն ուներ դեռևս հին հռոմեական մշակույթում, որտեղ ներկայացվում էր տարբեր իմաստներով, սակայն գերակշռում էր գնդի՝ իբրև միասնական կայսրության գաղափարի խորհուրդը: Այս առիթով մեզ հասած առավել հայտնի օրինակը, որտեղ հռոմեական կայսրը պատկերված է գլոբուսով, առնչվում է Օկտավիանոս Օգոստոսի դարաշրջանի կայսերական արվեստին, որտեղ այն խորհրդանշում է ամբողջ աշխարհի տնօրինումը:¹⁵ Գունդը նաև հռոմեական դիցարանի գերագույն աստված Յուպիտերի խորհրդանիշերից է: Վերջինս սովորաբար պատկերվում էր ձեռքին գունդ բռնած, որի վրա կանգնած էր հաղթանակի աստվածուհի Վիկտորիան: Չմոռանանք հիշատակել նաև Կառլոս Մեծին, որի կայսերական գայիստնը ևս պսակվում էր ոսկե գնդով: Ուշագրավ է նաև խաչի սրբազան դերի սիմվոլիկան, որը (իշխանությունը սովորաբար պսակում է խաչը) հռոմեական ավանդույթի մեջ հատկանշում է իշխանության ծագման աստվածային բնույթը:

Թագադրման արարողակարգի ժամանակ նապոլեոնն օգտագործում է երկու թագ: Սկզբնապես նա կրում է հատուկ իր համար պատրաստված կայսերական թագը (հեղինակ՝ նշանավոր ոսկերիչ Մարտեն Գիյոմ), ապա այն փոխարինում է հռոմեական կայսրերի դափնեպսակ-թագով՝ այս կերպ վկայակոչելով հին հռոմեական ավանդույթը:

Նապոլեոնն իր թագը կոչում էր «Շարլեմանի թագ» (իմա՝ Կառլոս Մեծի), ֆրանսիական հնագույն արքայական թագ, որն ոչնչացվել էր Ֆրանսիական հեղափոխության ժամանակ¹⁶: Ուշագրավ է, որ նապոլեոնն ինքն է թագը դնում իր գլխին: Կայսրը միանգամայն անսպասելի կերպով և հակառակ նախապես սահմանված ծիսակարգին՝ թագադրության կենտրոնական գործողության պահին մի շատ էական փոփոխություն է կատարում: Երբ հանդիսավոր րոպեին Հռոմի Պիոս VII պապն սկսում է կայսերական մեծ թագը բարձրացնել՝ կայսեր գլխին դնելու համար, նապոլեոնը հանկարծ թագը խլում է պապի ձեռքից և ինքը դնում իր գլխին¹⁷: Թագն իր ձեռքով գլխին դնելը սիմվոլիկ իմաստ ուներ: Նապոլեոնը չէր ցանկանում, որ ծիսակատարության ժամանակ պապի «օրհնությանը» խիստ վճռական նշանակություն տրվի:

Վերոգրյալից հետևում է, որ իշխանությունը խորհրդանիշերով մոդելավորող համակարգերը չեն կարող հարատևել անփոփոխության պայմանով, քանի

¹⁵ St`u И.И. Доценко, *Императорская регалия: Происхождение, генезис и символика державы*, Москва, 2014, с.9.

¹⁶ <https://ferrebeekeeper.wordpress.com/>

¹⁷ Ե.Վ. Տարլե, նշվ. աշխ., էջ 175:

որ դրանք արդյունք են քաղաքական համակարգային փոփոխությունների: Այսպիսի զարգացում ունեցան նաև Նապոլեոն I-ի ձևավորած իշխանական խորհրդանիշերը: Բուրբոնները վերադարձրին թագավորական տիտղոսը և ամեն բան սկսվեց հակառակ շրջապտույտով. վերացվում էր նապոլեոնյան պաշտամունքը, և փորձ էր արվում Ֆրանսիական հասարակությունից արմատախիլ անել կայսեր մասին հիշողությունը:

Այդ նպատակով 1819 թվականին կայսերական խորհրդանիշերը վերացվեցին: Շքեղ ոսկե դափնեպսակից մնացել է միայն մեկ տերև, որը պահպանել է կայսեր ընտանեկան նկարիչ Իսաբելյը (տե՛ս ներդիր, նկ. 1Դ պահվում է Փարիզի Լուվր թանգարանում): Բայց և այնպես հարկ ենք համարում արձանագրել այն իրողությունը, որ նապոլեոնյան ժամանակներում ձևավորված նոր խորհրդանիշերի համակարգը, անընդհատված չլինելով նախորդ դարաշրջաններից, այդուհանդերձ կոչված էր վերաձևելու միջնադարյան հասարակության փորձը: Հին խորհրդանիշերը կամ չէին բավարարում կամ ակնարկ էին նախորդ իշխանական համակարգերի: Այս նոր փոփոխությունները ծնունդ տվեցին նոր կառույցների և սովորույթների, որոնք դուրս են հերալդիկայի սահմաններից և ունեն նաև սոցիալական, մշակութային ու գեղագիտական նշանակություն: Այլ դիտանկյունից, նապոլեոնյան իշխանությունը սիմվոլիկ իմաստավորում հաղորդող խորհրդանիշ-կոդերը աստիճանաբար ներթափանցեցին հասարակության մտածողության մեջ, դարձան աշխարհայացք ու հոգեբանություն՝ զուգորդվելով ոչ միայն կայսեր, այլև ամբողջ Ֆրանսիական ինքնության հետ:

Այսպիսով, Մատենադարանում պահվող բնօրինակի զմուռսե մակերեսին անխախտ կերպավորում ստացած պատերազմի և հաղթանակի պատկերանշան-խորհրդանիշերն իրենց ներքին հանգույցներում ներառում են նապոլեոնյան Ֆրանսիայի պատմական, քաղաքական, մշակութային և սոցիալական իրողությունները ներկայացնող համակարգ, որը վերակերտում է անցյալի խորհրդանշանային դրսևորումները, և որի յուրաքանչյուր սիմվոլ հանդես է գալիս նոր իմաստավորմամբ:

SIRANUSH FAHRADYAN

NAPOLEON'S GREAT SEAL: SYMBOLS OF POWER

(According to the original kept in Matenadaran)

Keywords: Napoleon Bonapart, handwritten decree, coat of arms, seal, sealing wax, heraldry, symbol, regalia.

In 1947, Matenadaran's Department for Preservation and Research of Archival Documents received Napoleon I Bonapart's handwritten decree to Pierre Chambaud, Knight of the Legion of Honor, bearing a seal with Napoleon's imperial coat of arms. The study of the seal allows us not only to confirm the authenticity of the document (the primary

objective) and to identify the author, but also to explore traditional and new combinations of symbolic images in the formation of the Napoleonic era. It is worth mentioning that the new heraldry was designed to recreate the use of symbols of the medieval society, without isolating itself from the previous eras. These new changes gave rise to new structures and practices that are beyond conventional heraldry by also bearing social, cultural and aesthetic significance. Eventually, the new heraldry gradually entered the public consciousness and became part of its ideology and psychology. Thus, it is associated not only with the Emperor, but also with the French identity in general.

СИРАНУШ ФАГРАДЯН

БОЛЬШАЯ ПЕЧАТЬ НАПОЛЕОНА: СИМВОЛЫ ВЛАСТИ

(По хранящемуся в Матенадаране оригиналу)

Ключевые слова: Наполеон Бонапарт, указ, герб, печать, сургуч, геральдика, символ, регалии.

В 1947 году в отдел Хранения и научной обработки архивных документов Института древних рукописей имени Месропа Маштоца “Матенадаран” поступил рукописный указ, выданный Наполеоном I Бонапартом Рыцарю Почетного легиона Пьеру Шамбо, который сопровождается печатью с императорским гербом Наполеона. Изучение печати позволяет не только подтвердить подлинность документа, что является основной целью исследования, но и определить автора, а также изучить традиционные и новые комбинации символических образов в наполеоновскую эпоху. Новая эмблематика наполеоновских времен, не будучи изолированной от предыдущих эпох, была разработана с целью воссоздания символического опыта средневекового общества. Эти изменения породили новые структуры, которые выходят за пределы геральдики, приобретают общее социальное, культурное и эстетическое значение. В итоге, эмблематические коды, содержащие символы наполеоновской власти, постепенно проникли в общественное сознание, став мировоззрением и психологией. Они стали ассоциироваться не только с императором, но и с французской идентичностью как таковой.